

milyonluk kapasiteye ulaştı. Bir bölümü yurt dışında da pazarlanan ve modern tahvillere benzeyen bu yeni tip eshamın eskisiyle isim dışında herhangi bir benzerliği kalmamıştı.

Bununla birlikte eski tip esham, Osmanlı kurumlarının genellikle paylaştığı tedricî değişme vafına uygun olarak birden bire sona ermemiş, ilham verdiği yeni borçlanma usulleri yanında bir süre daha yaşamaya devam etmiştir. Önemli bölümünü kadınların oluşturduğu bir rantiyer grubunu öteden beri almış olduğu bir uygulamadan mahrum bırakmama motifyle, sahipleri ölerək mahlûl kalan sehimler, bütçede yerleşmiş faiz karşılıkları da hazır bulunduğu için küçük demetler halinde 1860'ların sonuna kadar satılmaya devam etti. Ancak toplam kamu borcu stoku ve bütçedeki borç mürettebatı bakımından oranı ve önemi giderek azaldı. Mevcut sehim sahiplerine, ellerindeki sehimleri modern türden olan diğer sehimlere dönüştürme imkânının tanınması bu azalmayı hızlandırdı. Bununla birlikte müktesep hakları ihlâlê varan zorlamaları kabul etmeyen Osmanlı hukuk telakkisi, esham sisteminin bütçedeki izlerini tıpkı mâlikâne, timar ve zeâmetlerde olduğu gibi son sehim sahibi ölüncüye kadar muhafaza etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 6788, 8987, 8999, 9548, 9553, 9562, 9597, 9613, 9619, 9627, 9681, 9800, 9803, 9805, 9806, 9808, 9811, 10230, 11825, 12665; BA, KK, nr. 5237, 5282, 5292, 5347, 5380, 5428; BA, Cevdet-Maliye, nr. 27537; BA, İrade-Meclis-i Mahsus, nr. 495; BA, İrade-Dahiliye, nr. 27537; BA, Mesâil-i Mühimme, nr. 495, 564; BA, D. BŞM. SHM (Esham), nr. 20230; BA, D. BŞM. CBL (Cebelî Bedeli), nr. 18110; Mathurin Cor, *De la Reforme en Turquie*, Paris 1850; C. White, *Three Years in Constantinople*, London 1850; *Journal de Constantinople*, nr. 436/29.3.1853; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (haz. Osman Okyar — Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 231-291; Roderic H. Davison, "The First Ottoman Experiment with Paper Money", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920): Social and Economic History of Turkey (1071-1920)* (ed. Osman Okyar — Halil İnalçık), Ankara 1980, s. 243-251; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s. 79-88, 131-134, 196-200, 239-241, 295, 300; a.m.f., "Osmanlı Mali Tarihinde 'Esham' Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Bilgiler", *Toplum ve Bilim*, sy. 12, İstanbul 1980, s. 124-142; Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-61", *TTK Belgeler*, XIII/17 (1988), s. 213-362; B. Lewis, "Ashâm", *El²* (Fr.), I, 714.

MEHMET GENÇ

ESİD b. EBÜ ÜNÂS

(أسيد بن أبي أناس)

İslâmiyet'i kabul etmeden önce Hz. Peygamber'e hicviyeler yazdığı rivayet edilen, şair Enes b. Züneym'in kardeşi olan sahâbî (bk. ENES b. ZÜNEYM).

ESİN, Emel

(1914-1987)

Tanınmış Türk-İslâm kültür ve sanat tarihçisi.

İstanbul'da doğdu. Babası, II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen Türkçülük akımının önde gelen simalarından Ahmed Ferid Tek, annesi Fecr-i Âtî dönemi yazarlarından Müfide Ferid'dir. Çocukluğu, babasının siyasî hayatının oldukça hareketli bir dönemine rastlayan Millî Mücadele yılları içinde geçti. Babasının diplomatik görevleri sebebiyle 1924'ten sonra ailece uzun süre yurt dışında yaşadıklarından tahsilini Fransa ve İngiltere'de sürdürdü. Fransızca ve İngilizce'nin yanı sıra Almanca'yı da öğrendi. Bakaloryadan sonra mimari okumak için Ecole de Bozar'a gittiysen de Ortaçağ usulüne göre eğitim veren bu okuldaki ağır şartlardan dolayı tahsilini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Daha önce babasıyla annesinin de okuduğu Ecole des Sciences Politiques'in tarih bölümünden mezun oldu. Sorbonne'dan da yüksek matematik sertifikası aldı. Ayrıca Paris ve Viyana güzel sanatlar akademilerinde mimari, resim, mozaik, vitray ve gravür dallarında öğrenim gördü. Sonraki yıllarda Necati Lugal'den Arapça ve Farsça, Zeki Velidi Togan'dan Orta Asya tarihi, Herbert Janskey'den Ortaçağ Türkçe metinleri dersleri okudu. Paris Üniversitesi'nde *Le Dragon dans l'iconog-*

raphie turque adlı teziyle sanat tarihi dalında doktor unvanını aldı.

1941 yılında, babasının Tokyo'daki büyükelçiliği sırasında sefâret başkâtibi olan, Plevne gazilerinden İbrâhim Edhem Paşa'nın oğlu Seyfullah Esin ile evlendi. Emel Esin bu defa da eşinin görevleri sebebiyle hayatını yine yurt dışında geçirmek zorunda kaldı. Bir büyükelçilik bünyesinde çalışan âmirle memur aynı aileden olamayacağı için Seyfullah Esin New York başkonsolosluğuna tayin edildi. Ancak yolculuk ettikleri gemi savaş dolayısıyla Tokyo'ya geri dönmek zorunda kalınca tayini Stockholm elçiliğine çıktı. Esin ailesi 1942 yılı baharında kara yoluyla Kore, Mançurya, Moğolistan, Sibiryâ, Türkistan ve Azerbaycan üzerinden iki ay kadar süren bir yolculuktan sonra Türkiye'ye ulaşabildi. Emel Esin, kendisinde iç Asya'yı tanıma ve inceleme arzusunun uyandıran bu ilk Orta Asya seyahati sırasında Çin ve Orta Asya kültür ve sanat mirasını yakından görme fırsatını buldu. Eşiyle birlikte yine kara yoluyla Balkanlar ve Almanya üzerinden İsveç'e gitti. Seyfullah Esin'in merkezde görev yaptığı 1944-1949 yıllarını Türkiye'de geçirdi. Bu arada eşi 1947'de, annesinin dayısı olan Sâdullah Paşa'ya ait Çengelköy'deki meşhur yalıyı satın aldı. Daha sonra Yunanistan ve İsrail'de maslahatçılık, Avusturya'da ortaelçilik yaptıktan sonra 1954 yılında Moskova, 1955'te de Bonn büyükelçiliğine tayin edildi. Emel Esin Moskova'da buldukları sırada diplomatik imkânları da kullanmalarına rağmen çeşitli zorluklarla ikinci Orta Asya seyahatini gerçekleştirdi (1955). Sovyet hükümetinden izin alarak eşiyle birlikte bütün Türk cumhuriyetlerini gezdi. Bu seyahat sırasındaki gözlemlerini *Türkistan Seyahatnamesi* adlı ilk eserinde anlattı. Eşi 1957'de Birleşmiş Milletler nezdinde Türkiye'nin dâimî temsilcisi olunca birkaç yıl New York'ta oturdu. 1960 yılı sonlarında Kahire büyükelçiliğine tayin edilen eşiyle birlikte Mekte ve Medine'yi ziyaret etti. Bu iki şehre karşı duyduğu saygı ve hayranlık onu bu konuda bir kitap yazmaya yöneltti. Daha sonraki yıllarda Suudi yetkililerinin de yardımıyla birçok defa ziyaret ettiği Haremeyn'de araştırmalarda bulunarak eserini kaleme aldı. Seyfullah Esin 1961'de Mısır'ın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesi üzerine merkeze alındı ve bir yıl sonra da Delhi'ye tayin edildi. 1965-1967 yılları arasında Madrid'de büyükelçilik

Emel Esin

yaptı. Emel Esin, Türk kültür ve tarihine yakın ilgisi olan ve çalışmalarında kendisine büyük destek veren eşini 1982 yılında kaybetti.

Bildiği Batı dillerine Arapça, Farsça ve Rusça'yı ekleyen Emel Esin, 1970'ten sonra yılda ortalama on beş yirmi makale ve tebliğle verimli bir çalışma hayatı içine girdi. 1983 yılı sonunda Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi aslı üyeliğine seçildi. Aynı zamanda Türk-Arap İncelemeleri Vakfı'nın da kurucu üyesiydi. Atatürk Kültür Merkezi için hazırlamakta olduğu Uygur Türk medeniyeti tarihi, Hâkânî Türk medeniyeti tarihi, Oğuz Türkleri'nin kültür ve sanat tarihine dair çalışmalarını tamamlamadan 26 Şubat 1987'de İstanbul'da vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.

Ölümünden sonra vasiyeti üzerine, Türk kültürü sahasındaki çalışmaları desteklemek ve yapılan araştırmaları yayımlamak üzere 28 Aralık 1989'da Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı kuruldu. Emel Esin'in bütün mal varlığını ve çok zengin kütüphanesini de başlattığı bu vakfın merkezi Üsküdar Salacak'taki kendi oturduğu evidir. Kütüphanesi, özellikle Türk kültür ve sanatına dair eserler başta olmak üzere 7385 cilt kitap, 890 yazma, 4500 makale ve ayrı basım ile 290 ayrı dergi yanında çeşitli çalışmalarıyla ilgili dosyalar ve zengin bir fotoğraf ve dia arşivini ihtiva etmektedir.

Aile çevresinde edindiği Türk ve İslâm kültürü yanında gerek babasının gerekse eşinin görevleri sebebiyle Batı'yı da yakından tanıma imkânını bulan Emel Esin öğrendiği Doğu ve Batı dilleriyle bu iki kültüre de hâkim olmuş, çalışmalarını geniş bir perspektif içinde yürütmüştür. "Bana iki kitap tesir etti. Birincisi Kur'an-ı Kerim. Gençliğimden beri okurum. İkincisi Ahmed Yesevî ve onun *Dîvân-ı Hikmet'i*" (Kaplan-Enginün, sy. 2, s. 59) diyen Esin millî ve mânevî değerlere tutkun bir insandı. Bununla birlikte ilmi objektifliğe son derece bağlı kalması da onun belirgin bir özelliğidir.

Türk kültürü ve sanatının hemen her yönüyle ilgilenen Emel Esin'e göre bu sanatın en önemli iki özelliği hamâsî-destanî oluşu ve ayrıntıya girmeyip geçeceği kalın çizgilerle vermesidir. Emel Esin, Türk kültürünün köklerini ortaya koymaya çalışması yanında İslâmiyet'le ka-

zandığı yeni ruhun özelliklerini de belirtmeye gayret etmiştir. Ayrıca çalışmalarında kültürün bir tezahürü olarak sanatı temel almakla, kültür araştırmaları için daha çok tarih, sosyoloji veya dil ve edebiyatı esas alan diğer Türk ilim adamlarından farklı ve yeni bir yaklaşım tarzı ortaya koymuştur.

Eserleri. Emel Esin ilk eserinin yayımlandığı 1959 yılından ölümüne kadar kitap, makale, tebliğ ve gazete yazısı olarak çeşitli dillerde ve bir kısmı oldukça hacimli 300'e yakın çalışma kaleme almıştır. Yıllarca süren bir hazırlık ve birikimin ürünü olan bu çalışmalar yeni buluş ve görüşlerin dile getirildiği orijinal yazılardır. Kitap halinde yayımlanan çalışmaları şunlardır: 1. *Türkistan Seyahatnamesi* (Ankara 1959). Moskova'da bulunduğu sırada eşiyile birlikte Orta Asya Türk cumhuriyetlerine yaptığı ziyaretten sonra bu eseri kaleme almıştır. Müellif, Türkistan kültür tarihiyle İslâm öncesi ve sonrası Orta Asya sanatı hakkında genel bilgiler verdiği bir girişten sonra 18 Mayıs 1955 tarihinde başladıkları, on beş gün devam eden seyahat sırasında gezdikleri Taşkent, Semerkant, Şehr-i Sebz, Buhara, Hîve ve Türkistan hâtıralarına yer verdiği eserde gördüğü mimari yapılar, coğrafi yerler ve bölge halkıyla ilgili altmış dokuz resmi bizzat kendisi çizmiştir. Bu şekilde, Sovyet makamlarınca resim çekmesine izin verilmediği için gördüklerini çizerek aktardığı gibi resim sahasındaki kabiliyetini de ortaya koymuştur. Gezeceği yerler hakkında sahip olduğu bilgi ve özel hazırlığı dolayısıyla çok kısa sürmesine rağmen seyahati son derece verimli geçmiş ve bölgenin kültür ve sanat tarihi üzerine ilgi çekici bir çalışma ortaya çıkmıştır. A. Gabriel'in sitayışkâr bir önsözle yayımlanan eserde gezilen yerlerin tarihi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra buralardaki sanat eserleri, halkın hayat tarzı, kıyafetleri, örf ve âdetlerine dair çeşitli gözlemlere yer verilmiştir. Sosyal hayattan yansıtılan manzaralar yanında mimari yapılarla ilgili çok defa hayret verici bir dikkatle en küçük ayrıntıların bile kaçırılmamış olması, bu yapıların o günkü durumlarını tesbit bakımından büyük önem taşımaktadır. 2. *Mecca the Blessed Madinah the Radiant* (London 1963). Eşinin 1960 yılında Kahire'de büyükelçi olarak bulunduğu sırada Mekke ve Medine'yi ziyaret ettiklerinde bu eseri yazmayı kararlaştır-

tirmiş, daha sonra yaptığı birçok ziyaretle Hz. Peygamber'in gezdiği bütün yerleri bizzat görerek araştırmalarını sürdürmüştür. Kral Faysal'ın 1963'te özel misafiri olarak Suudi Arabistan'da bulunduğu birkaç ay içinde eserini tamamlamıştır. Mekke ve Medine'nin başlangıçtan o güne kadarki tarihi hakkında verdiği bilgiler yanında geleceğe ait bir tasavvur ve bakış da sunan kitap, bir müslümanın bu iki kutsal şehre yapacağı hizmetin güzel bir örneği kabul edilmektedir. "Modern'in ancak Kur'an'ın ebedî değerlerini kirletmediği sürece kabul edilebilir olduğu inancını taşıyan Emel Esin, bu şehirlerin aslı hüviyetlerinin muhafaza edilmesi suretiyle modern kirlenmeden kurtarılmasını gerektiğini söylemektedir. Ayrıca hızlı kentleşme sebebiyle Haremeyn'in tabii çevresi bozulduğu ve mânevî atmosferi zedelendiği için sosyal ve kültürel çevrenin kutsal sayıldığı bir dönemin mimari ve şehir planlamasına dönülmesini istemektedir. Esin'i İslâm dünyasında öteden beri bu tür görüşleri ortaya atanlardan ayıran en önemli husus, bölgeyi birçok defa gezip arkeolojik açıdan inceledikten sonra kutsal yerlerin korunması için gerekli tedbir ve teklifleri sunmuş olmasıdır (Ahmed Nadeem, II/9, s. 64). Fotoğraflarını Halûk Doğanbey'in çektiği eser ilk baskısının hemen ardından Fransızca (Paris 1963), Almanca, İspanyolca ve daha sonra da Farsça'ya (Tahran 1979) çevrilmiştir. 3. *İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş* (İstanbul 1978). *Türk Kültürü El-Kitabı*'ndan (II. cilt, 1/b) ayrı basım olup başlangıçtan Karahanlılar devrinin sonlarına kadar (XIII. yüzyıl başları) Türk kültür tarihini içine almaktadır. Eser, müellifi tarafından daha sonra bazı ilâvelerle İngilizce'ye de çevrilmiştir (*A History of Pre-Islamic and Early-Islamic Turkish Culture*, İstanbul 1980). 4. *Antecedents and Development of Buddhist and Manichean Turkish Art in Eastern Turkistan and Kansu* (İstanbul 1967). Bu çalışma *Türk Kültürü El-Kitabı* içinde Türkçe olarak da neşredilmiştir (II. cilt, 1/a [İstanbul 1972], s. 311-416). 5. *Turkish Miniature Painting* (Tokyo 1960 ve W. Lillys'in Fars ve R. Reiff'in Hint minyatürlerine dair eserleriyle birlikte: *Oriental Miniatures*, ed. Jane Gaston Mahler, London 1965, s. 71-102). 6. *Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus* (İstanbul 1965). Eser Fransızca ve Almanca olarak da yayımlanmıştır. 7. *Lebbeyk:*

Hac Hâtıraları (İstanbul 1968). 8. *Turkish Art in Cyprus* (Ankara 1969). 9. *Sadullah Paşa Yahısı* (İstanbul 1977, 1982, 1984). 10. *Türk Kosmolojisi* (İstanbul 1979). 11. *Türk Kültür Tarihi İç - Asya'daki Erken Safhalar* (Ankara 1985; İngilizce'si: *The Culture of the Turks: The Inital Inner Asian Phase*, Ankara 1986).

Emel Esin bunların yanında *İslâm Ansiklopedisi*'ne "Tirmiz" ve "Turfan"; *Türk Ansiklopedisi*'ne aralarında "Hac", "Hacer-i Esved", "Hızır", "Hz. İbrâhim", "Kâbe", "Medine", "Mekke", "Medrese", "Mescid", "Mescid-i Akâsâ", "Minare" ile İslâm, İlhanlı, İnan, Karahanlı ve Karluk sanatlarının bulunduğu birçok madde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne de "Ahmed Yesevî Külliyesi", "Ahsikes", "Almalığ", "Amuderya" ve "Börk" maddelerini yazmıştır (eser ve makalelerinin geniş bir listesi için bk. Sertkaya, s. XI-XXXIII).

BİBLİYOGRAFYA :

Emel Esin, "Müfide Ferid Tek", *TK*, IX/103 (1971), s. 640; a.mlf., "Ahmed Ferid Tek", a.e., X/110 (1971), s. 137-142; a.mlf., "Emekli Büyükelçi Seyfullah Esin", a.e., XXI/233 (1982), s. 708-716; Mehmet Kaplan - İnci Enginün, "Emel Esin İle Mülâkat", *Kaynaklar*, sy. 2, Ankara 1984, s. 58-65; Ahmed Nadeem, "A Historian With a Vision", *Afkar/Inquiry*, II/9, London 1985, s. 64-65; Tuncer Baykara, "Dr. Emel Esin", *TKA*, XXIV/1 (1986), s. V-IX; O. Fikri Sertkaya, "Emel Esin'in Eserleri", a.e., s. XI-XXXIII; Müjgân Cunbur, "Dr. Emel Esin'i Kaybettik", *Erdem*, III/7, Ankara 1987, s. 297-307; "Death of Dr. Emel Esin", *Studies on Turkish-Arab Relations*, II, İstanbul 1987, s. 193-194; Orhan F. Köprülü, "Emel Esin'in Arkasından", *TK*, XXV/290 (1987), s. 340-341; Müjgân Üçer, "Dr. Emel Esin'den Hatıralar", a.e., XXV/288 (1987), s. 219-223; Ekmeleddin İhsanoğlu, "A Tribute to Dr. Emel Esin", *Art and the Islamic World*, IV/4, London 1987-88, s. 81-83; N. Malkoç Öztürkmen, "Dolu Yaşanmış Bir Hayat", *Zaman*, İstanbul 18-23 Eylül 1989; "Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı", *STAD*, III/8 (1990), s. 10.

AHMET ÖZEL

ESİR

(الأسير)

Arapça'da "savaş tutsağı" karşılığında kullanılan esir kelimesi, "ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak" anlamındaki esr (isâre) kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle "mahpus" mânâsında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim bir hadiste bu anlamda geçtiği gibi (Ebû Dâvûd, "Aklıze", 29; Kettânî, II, 53-55) bazı müfessir-

ler İnsân sûresinin 8. âyetinde yer alan esir kelimesinin bu mânaya geldiğini söylemişlerdir (Cessâs, III, 471; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1898).

Esir kelimesi Kur'an'da bir yerde tekil (el-İnsân 76/8), üç yerde çoğul olarak (el-Bakara 2/85; el-Enfâl 8/67, 70), bir yerde de fiil kalıbıyla (el-Ahzâb 33/26) geçmektedir. Esirlerle ilgili hükmün açıklandığı bir âyette de, "Bağı sıkıca bağlayın" ifadesiyle esir alınması hususuna işaret edilmiştir (Muhammed 47/4).

Arap dilinde esir kelimesinin, savaşta ele geçen ve asıl muharip unsur olan yetişkin erkekler için kullanılmasına karşılık kökünde "gönünü çelmek" anlamı bulunan seby yalnız kadın ve çocuk tutsakları ifade eder. Esir kelimesi bazan erkekleri ve kadınları kapsayacak şekilde kullanıldığı halde seby erkekler hakkında kullanılmaz (*Lisânü'l-'Arab*, "esir" ve "sby" md.leri). Birçok hadiste yer alan seby kelimesi (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "sby" md.) Kur'an'da geçmez. İslâm hukuk kaynaklarında da bu iki kelime anlam farkları muhafaza edilerek kullanılmıştır. Osmanlı kaynak ve belgelerinde esir kelimesi savaş tutsağı yanında daha çok köle anlamında kullanılmış olup "esirci, esir tüccarı, esir pazarı, esirciler şeyhi" gibi tabirler köle alım satımıyla ilgilidir.

A) İslâm'dan Önceki Toplumlarda Esir. Toplumlar arasındaki düşmanlık ve savaşların yeryüzünde birden fazla insan grubunun varlığı ile başladığını düşünmek mümkündür. Buna bağlı olarak da savaşan tarafların birbirlerinden aldıkları esirlerden ve bunlara uyguladıkları muameleden söz edilebilir. Ancak bu konudaki bilgiler tarihin bilinebilen ve nisbeten yakın olan dönemleriyle ilgilidir.

Eski devirlerde milletlerarası ilişkileri düzenleyen hukukî teamüller ve antlaşmalar mevcut olmadığından savaşlarda keyfîlik hâkimdi. Muzaffer taraf muharip sivil, kadın erkek, büyük küçük demeden düşmanını imha etmeyi meşrû görüyor, bu arada esirler de en ağır muameleye mâruz kalıyordu. Meselâ Asurlular düşmanın derisini yüzüp ele geçirirdikleri şehrin kapısına asmayı, şehirde buldukları herkesi öldürmeyi dinî bir görev telakki ediyordu. Farslılar da esirleri benzer muamelelere tâbi tutuyor, kendilerine hayat hakkı tanııyorlardı. Kisrâ I. Hüsrev Yemen'e gönderdiği kumandanı Vehrîz'e, anneleri Arap asıllı bile ol-

sa siyahî (Habeşli) hiçbir kimseyi hayatta bırakmama tâlimatını vermiş, Vehrîz de bu tâlimatı yerine getirmişti. Farslıların esirleri fillere çığnetme âdetleri de bilinmektedir (Abdüsselâm b. Hasan el-Edgîrî, s. 36, 38; Abdüllatif Âmir, s. 91).

Eski Yunanlılar ve Romalılar esirlere her türlü işkenceyi reva görüyor, vücutlarını parçalıyor, büyük küçük, kadın erkek ayırımı yapmadan hepsini öldürüyorlardı. Ancak zamanla bu toplumlarda esirleri köleleştirip onlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Esirlere uygulanan kötü muamele her devirde varlığını sürdürmekle birlikte köle haline getirme yine de bir iyileştirme sayılabilir. Romalılar döneminde kölelerin sayısı hürlerin üç misline ulaşmıştı. Hatta Paulus Aemilius'un 150.000, Marius'un 140.000 ve Sezar'ın 1.000.000 köleyi bir tek seferin sonunda sattığı kaydedilmektedir. Romalılarla diğer toplumlar arasında uygulanan hukuk esaslarına (ius gentium) göre savaş esirlerinin öldürülmesi meşrû olmakla birlikte satılması veya hizmetlerinden faydalanılması daha avantajlı görüldüğünden esirler kumandanların emriyle açık arttırmaya çıkarılıyor ve satın alanın kölesi oluyordu.

Eski toplumlardan Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi samedî dinleri kabul edenlerin bile esirlerle ilgili uygulamalarında vahşet ve insafsızlığı terketmedikleri, aksine bunu dinin bir emri gibi telakki ettikleri görülmektedir. Meselâ Talmut'ta yalnız muharip esirler değil kadın ve çocuklarla ele geçirilen hayvanların da öldürülmesine hükmedilmişti (Ali Mansûr, s. 331; Abdüsselâm b. Hasan el-Edgîrî, s. 44-57). Ancak mukaddes kitaplarda bu uygulamaları onaylayan ifadelerin ilâhî kaynaklı olamayacağı muhakkaktır (a.g.e., s. 49).

İslâm'dan önce Araplar da esirlere uyguladıkları muamele bakımından diğer milletlerden farklı değillerdi. Münzir b. İmruülkays ve diğer bazı Hîre hükümdarlarının yaptığı gibi esirler bazan toplu halde yakılıyor, çeşitli organları kesilmek suretiyle işkenceyle öldürülüyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor veya sağ bırakılıp köle olarak kullanılıyor. Bazan da fidye karşılığında veya mübâdele yoluyla serbest bırakılıyordu. Esirin kabile ileri gelenlerinden birine sığınarak kurtulduğu, bir daha savaşmamak şartıyla serbest bırakıldığı da oluyordu. Bu son muamele daha çok kabile reislerine uygulanıyordu.